

NUMMER 71
JAARGANG 15 - FEBRUARI 2026

DE DRUKTEMAKER

Tweemaandelijks infoblad van het Nederlands Drukkerij Museum/Leeuwerik 8 - 4872 PH Etten-Leur - info@nederlandsdrukkerijmuseum.eu

50e Kopperprent overhandigd aan burgemeester Etten-Leur

Koppermaandag, is de eerste maandag na Driekoningen (6 januari). Op die dag hielden de drukkersgilden hun jaarlijkse feestdag. De gezellen van de drukkers drukten een speciale prent, de Kopperprent, die zij aan de meesterdrukkers en de eigenaar van de drukkerij overhandigden. Sinds de oprichting van het Nederlands Drukkerij Museum (1976) is deze eeuwenoude traditie in Etten-Leur weer opgepakt met ieder jaar de overhandiging van een ingelijst exemplaar aan de burgemeester van Etten-Leur.

Foto v.l.n.r.: Wethouder René Verwijmeren, Paul Bogaert, burgemeester Marina Starmans-Geleijns, secretaris Cees Jochems en Frans de Kock.

Foto: René Mensen, De Bode.

Het openingswoordje kwam deze keer van secretaris Cees Jochems bij afwezigheid van de voorzitter Frans de Nijs, die alle aanwezigen hartelijk welkom heette.

Hij ging in over het feit dat het Nederlands Drukkerij Museum, later dit jaar 50 jaar bestaat, gerekend vanaf de oprichtingsdatum van 29 november 1976. Hij vertelde met trots dat de 50e Kopperprent vandaag al wordt overhandigd aan burgemeester mevr. Marina Starmans-Gelijns.

2026 is dus een jubileumjaar maar daarover kunt u verder in dit nummer meer over lezen. Tevens vertelde de secretaris dat de algemene situatie van het museum goed te noemen is. Het was een jaar, waarin weer

Lees verder op pagina 2

Het traditionele worstenbroodje mocht niet ontbreken.

50 jaar Nederlands Drukkerij Museum

vervolg van pagina 1

werkzaamheden uitgevoerd zijn door de vrijwilligers en ook de financiën waren op orde.

BHK-DRUKKERS:

Het gebeurt heel vaak dat de Kopperprent door één van de vrijwilligers wordt gemaakt, maar soms wordt een „buitenstaander” uitgenodigd om de prent te maken. Het was deze keer de beurt aan de zichzelf noemende BHK-drukkers. (Paul Bogaert, Cees Hamann en Frans de Kock) om de kopperprent te ontwerpen en zelf af te drukken. Zij waren voormalige docenten aan het Cobbenhage Lyceum in Tilburg. Paul Bogaert exposeerde van 8 februari t/m 6 april zijn linsneden in de tentoonstellingsruimte van het museum en is het idee ontstaan om hem en zijn collega's te vragen een jubileumprent te ontwerpen.

TYPOGRAFISCH VOORKOMEN:

Paul Bogaert kreeg het woord en gaf een toelichting:

„We hebben besloten om de Kopperprent 2026 een strikt typografisch voorkomen te geven, zonder allerlei grafisch beeldende lyriek, zoveel mogelijk conform de aard en doelstellingen van het Museum, die wat ons betreft de Beschaving behelzen, niets meer en vooral niets minder. Deze vooropstelling bracht ons op de gewichtige Romeinse – overigens anonieme – tekst, die het Leitmotiv van de prent is geworden:

*„Verba volant, Scripta manent”,
Woorden vervliegen,
het Geschrevene blijft.*

*Een diepe en duurzame waarheid.
In overleg met het Museum is beslo-*

Een overzicht van de expositieruimte met een selectie van alle Kopperprenten van 50 jaar.

ten de Nederlandse vertaling van de tekst de grootste aandacht te geven, samen met het jubileumjaartal”.

Met het aanbieden van de 50ste Koppermaandagprent aan burgemeester Marina Starmans

en wethouder René Verwijmeren is het jubileumjaar officieel van start gegaan.

SYMBOLISCHE CHEQUE:

De burgemeester complimenteerde het museum met wat de

voorbijge jaren gerealiseerd is, prees de inzet van de vrijwilligers en overhandigde aan secretaris Cees Jochems een symbolische cheque van 50 euro. Na het officiële gedeelte bezochten genodigden en vrijwilligers de nieuwe tentoonstelling. Als afsluiter van deze mooie ochtend was er koffie/thee met een worstenbroodje.

TENTOONSTELLING:

Dit jaar bestaat het Nederlands Drukkerij Museum 50 jaar en dat vieren we o.a met een bijzondere, nieuwe tentoonstelling: “50 jaar een Drukkerijmuseum”. De tentoonstelling is met veel zorg en enthousiasme ingericht door onze vrijwilligers Ton, Petra en Patricia.

Kom een kijkje nemen in de rijke geschiedenis van het museum en zie prachtige Kopperprenten, eigen drukwerk met zowel hoogtepunten als dieptepunten van 50 jaar Nederlands Drukkerij Museum.

Paul Bogaert geeft een toelichting over het ontwerp.

Burgemeester Marina Starmans tijdens haar dankwoord.

Goud randje voor grafisch erfgoed: Drukkerij Museum Etten-Leur 50 jaar

door René Mensen, De Bode

Dit jaar bestaat het Nederlands Drukkerij Museum 50 jaar en dat wordt groots gevierd. In 1976 begon een zekere meneer Valentin op verzoek van de gemeente met de opzet en inrichting van de huidige locatie. Op 29 november van dat jaar werd de oprichtingsakte van de Stichting Grafisch Historisch Museum bij de notaris ondertekend. In 1985 was er een brand, die het dak verwoestte en alle historische machines onder een laag as en stof bedekte. Na hard werken kon in 1987 het museum weer worden geopend. Nu, vijftig jaar later, mag de vlag uit voor het vieren van dit jubileum.

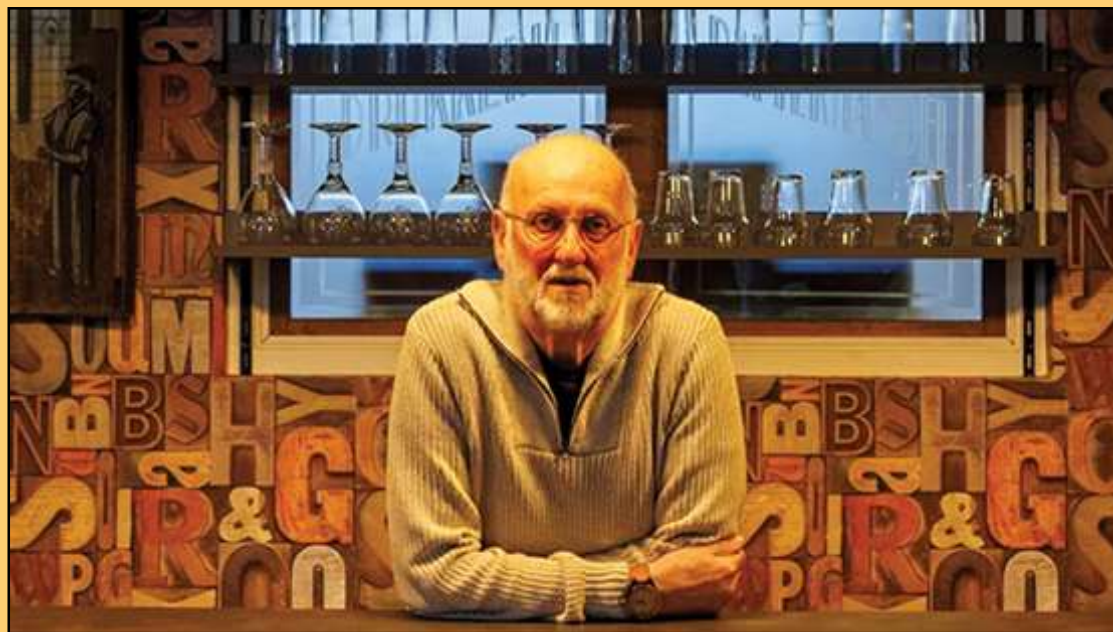
Het pand was in 1987 nog steeds eigendom van de gemeente, maar in 2007 kon de Stichting het pand overnemen. Er volgde meteen een verbouwing en in 2008 werd het museum heropend, maar nu als het Nederlands Drukkerij Museum.

ALLERLEI ACTIVITEITEN:

Een jubileumjaar vraagt om allerlei activiteiten. De nooit stilzittende Cees Jochems, die al ruim 28 jaar aan het museum is verbonden als vrijwilliger, gaat samen met de voorzitter van het museum Frans de Nijs en andere vrijwilligers aan de slag om een mooi programma te maken. De eerste activiteit is zoals gezegd een traditie, namelijk de Kop-perprent. Die is op 12 januari overhandigd aan burgemeester Marina Starmans. Tevens heeft het museum een vaste tentoonstelling ingericht over 50 jaar Drukkerij Museum.

In januari krijgen alle basisscholen kleurplaten, zodat de leerlingen van de groepen 3 en 4 zich kunnen uitleven en meedingen naar mooie prijzen. Ook wordt er een jubileumboekje verspreid in Etten-Leur.

Op zondag 1 maart is er een

Cees Jochems, die al ruim 28 jaar aan het museum is verbonden als vrijwilliger. Foto: René Mensen.

workshop Papierscheppen. Deze workshop kan worden aangeboden dankzij subsidie van de Stichting Mastboom-Brosens uit Oud Gastel. Deze Stichting zet zich onder andere in voor het behoud van cultureel erfgoed in West-Brabant.

Cees: *"We zijn erg blij met deze financiële ondersteuning, waardoor wij in staat zijn om bepaalde zaken gratis aan te bieden. Wij zijn volledig zelfvoorzienend en dan is een bijdrage zo nu en dan zeer welkom. Zo heeft het museum sinds kort een geheel nieuwe inkom met een museumcafé. Een welkome aanvulling om even een kop koffie of een alcoholvrij biertje te drinken en na te praten over het bezoek aan het museum"*.

Op zaterdag 18 april wordt de workshop Handlettering gegeven. Daar leren de deelnemers de kunst van het mooi maken van teksten met bijzondere letters en andere creatieve uitingen. De moderne horeca maakt daar bijvoorbeeld veel gebruik van om hun 'specialiteiten' met een twist bekend te maken aan de gasten.

Dirk den Drukker is een typetje, dat Cees met een perfect gevoel voor drama keer op keer weet neer te zetten als schoolkinderen een bezoek brengen aan het Museum. Op deze manier krijgen kinderen spelenderwijs een mooi inzicht in de wereld van de 'drukker'. De prijswinnaars van de kleurenwedstrijd krijgen 3 mei hun prijs uitgereikt door Dirk himself.

Op zaterdag 23 mei volgt dan een workshop 'kijkdozen maken'.

Lekker met papier in de weer zijn en er verbazingwekkende kunstwerkjes van maken.

Op zaterdag 20 juni volgt dan een workshop 'Boekvouwen'. Het lijkt zo simpel, maar daar zit een hele techniek achter. De workshop verklaart de geheimen.

Op zaterdag 29 augustus is er een speciale kindermiddag, waarbij de 'letterkist van Dirk den Drukker' centraal zal staan. Voor veel kinderen iets om naar uit te kijken.

Op zondag 13 september vindt er iets heel speciaals plaats. Dan worden kunstuitingen van Etten-Leurenaren tentoongesteld tussen de vaste collectie machines van het Museum: Kunst tussen de persen. Dat

varieert van beeldhouwwerk, tot schilderkunst en fotografie of poëzie.

Op zaterdag 17 oktober mogen enthousiaste mensen komen om hun eigen wenskaart te leren zetten en drukken. Een heel persoonlijke kaart levert dat op.

Cees: *"Op zondag 29 november is het precies 50 jaar geleden dat het museum werd opgericht. We gaan dat op die dag feestelijk herdenken. Details daarover worden later bekend gemaakt. Zoals je ziet een jaar vol activiteiten, met ook enkele extra zondagsopenstellingen. Mijn tip aan de lezers is: houd goed de (social) media in de gaten voor tijden en updates. En kom vooral wanneer er iets boeiends voor je bijzit. Ons team van vrijwilligers ontvangt iedereen met open armen."*

Dirk den Drukker laat de uitgedeelde kleurplaat zien. Foto: René Mensen.

FRAKTUR EN ANTIQUA

Veel lettertypes, die we momenteel gebruiken in Word, stammen af van het boekdruktijdperk. In deze terugkerende rubriek geven we aandacht aan lettertypes en ontwerpers. Deze keer twee heel omstreden lettertypes: Fraktur en Antiqua; onbekende lettertypes bij velen. Onderstaand lees je waarom.

In de jaren dertig gebruikte de NSDAP vaak het lettertype Fraktur in zijn propaganda, het gotische lettertype dat nog steeds geassocieerd wordt met het nazisme. Maar in 1941 maakte Hitlers partij een draai: het schrift werd verboden omdat het te Joods zou zijn.

HITLER DEED LETTERTYPE IN DE BAN OMDAT HET 'TE JOODS' WAS!

eeuw overstapten op het Latijnse schrift Antiqua bleven veel Duitse intellectuelen vasthouden aan de

schrift had, gezonder was voor de ogen en de 'kenmerken' van de Duitse taal kon laten zien. De discussie werd tot in de hoogste rangen en standen gevoerd. Zo zou minister-president Otto von Bismarck cadeau gekregen boeken hebben geweigerd omdat ze in Antiqua waren geschreven: *'Ik lees geen Duitse boeken in Latijnse letters!'*

Ook aan het begin van de twintigste eeuw werd Fraktur sterk geassocieerd met Duits nationalisme. In de jaren dertig maakten de nazi's gretig gebruik van het lettertype in hun propaganda, vertelt curator Tomas van den Heuvel van het Design Museum Den Bosch. 'Toen de NSDAP in de jaren dertig aan de macht kwam, speelden veel bedrijven en schriftgieterijen daarop in door nieuwe lettertypes te maken. Het dictatorschap van Hitler gaf een impuls aan lettertypen die ze de "Gebrochene Grotesk" noemden. Fraktur werd ook wel "gebrochene Schrift" genoemd, want dat klonk Duitser dan het Latijnse fraktur.'

De nieuwe lettertypes combineerden de schreefloze en gotische letters. 'Een bekend voorbeeld is de Tannenberg, vernoemd naar een slag in 1914, waarbij de Duitsers de Russen versloegen. Andere fonts kregen namen als National of Deutschland.'

Gotische letters werden veel op posters gebruikt. 'Een verkiezingsaffiche uit 1932 laat goed zien hoe de NSDAP lettertypes inzette. De tekst "Wir wählen

Hitler!" werd in Fraktur gedrukt, terwijl de letters van "Wir wählen Hindenburg!" Hebreeuws moesten lijken.' Rijkspresident Von Hindenburg werd in antisemitische propaganda vaker afgeschilderd als onderdeel van een 'Joods netwerk'. 'Met alleen de lettertypes verkondigde deze poster al een antisemitisch-nationalistische boodschap.'

HITLER VOND NAZI-LETTERTYPE NIKS:

Toch woedde er ook na de machtsvername van de nazi's een voortdurende richtingsstrijd over de lettertypes, zegt Van den Heuvel. 'Sommigen beweerden heel stellig dat het gotische schrift overal gebruikt moest worden, anderen waren terughoudender. Verschillende ontwerpers, organisaties en propagandisten gebruikten verschillende lettertypen door elkaar, afhankelijk van hun doeleinden. Fraktur communiceerde een volkse "Duitsheid", maar Antiqua communiceerde hoge cultuur en een verbinding met de klassieken.

Schreefloze letters konden dan weer modern en technologisch werken.' Hoewel de nazi's Fraktur gebruikten voor hun propaganda en Adolf Hitler het op de omslag van de eerste druk van Mein Kampf zette, was de Führer zelf geen fan van het lettertype. In een toespraak in 1934 zei hij dat het niet goed paste in 'dit tijdperk van staal en ijzer, glas en

Dat discussies over lettertypes hoofdzakelijk kunnen worden, weten ze in Duitsland. Daar woedde decennialang een strijd over het gebruik van het "juiste" schrift. De gotische letter Fraktur zou onlosmakelijk verbonden zijn met de Duitse nationaliteit, terwijl het modernere Antiqua "on-Duits" werd genoemd. De typografische discussie duurde meer dan een eeuw en eindigde pas toen de nazitop een van de lettertypen verbood.

GEEN LATIJNSE LETTERS:

Terwijl de meeste Europese landen in de loop van de zestiende

middeleeuwse Fraktur-letters. De letterstijlen bestonden naast elkaar, maar toen Napoleon in 1806 het Heilig Roomse Rijk ophief, werd dat een probleem. Duitse nationalistengingen op zoek naar manieren om Duitse waarden uit te blijven dragen en inwoners van het uiteengevallen rijk te verbinden, en keken daarvoor ook naar taal en lettertypes. De gotische Fraktur zou Duitse principes als soberheid uitdrukken, terwijl Antiqua oppervlakkig en on-Duits was. Volgens een invloedrijk werk uit 1910 zou Fraktur bovendien beter leesbaar zijn omdat het een compacter

FRAKTUR EN ANTIQUA

vervolg van pagina 4

beton, van vrouwelijke schoonheid en mannelijke kracht, van opgeheven hoofd en uitdagende intentie.'

MOEILIJK LEZEN:

Hitlers imperiale ambities speelden daarbij ook een rol. 'Over honderd jaar zal onze taal de Europese taal zijn.

De naties van het Oosten, het Noorden en het Westen zullen, om met ons te communiceren, onze taal leren. De voorwaarde hiervoor: het schrift dat gotisch heet, wordt vervangen door het schrift dat we tot nu toe Latijn hebben genoemd.'

Hard bewijs ontbreekt, maar historici speculeren dat vooral zijn oorlogsaspiraties een rol speelden in Hitlers afkeer van Fraktur, vertelt Van den Heuvel. 'Als je teksten in Fraktur drukt, kunnen mensen die niet in Duitsland opgeleid zijn dat moeilijk lezen. Als je heel Europa wil veroveren en overall propaganda wil maken, is die letter dus niet zo handig.

Hitler besloot dat het Derde Rijk alleen nog maar Antiqua zou gebruiken, want Fraktur zou gebaseerd zijn op "Schwabacher Judenlettern", zegt Van den Heuvel. 'Ironisch genoeg was het logo van de NSDAP bovenaan die brief nog wel in Fraktur gedrukt.'

De verkiezingsposter uit 1932. Bron: Deutsches Historisches Museum.

In het restant van de oorlog werden officiële Duitse publicaties in Antiqua gedrukt. 'Maar

het gotische lettertype verdween niet overal. Sommige drukkers hadden bijvoorbeeld alleen die letters liggen en konden de switch niet meer maken.' Ondanks het verbod en de afkeer van Hitler, bleef het nazistische verleden na de oorlog aan Fraktur kleven. Het besmette schrift verdween grotendeels uit de publieke ruimte, maar sommige extreme partijen en neonazi's bleven het omarmen als hun lettertype. 'Wanneer radicaal-rechtse groepen nu teruggrijpen op het gotische schrift is dat vaak bedoeld als provocatie of uiting van toewijding naar de in-groep. Sommige neonazi's verwijzen bijvoorbeeld zijdelings naar nazi-symbolen zonder direct tegen het Duitse verbod op zulke symbolen in te gaan. De vlag met de tekst Deutschland, meine Heimat heeft de kleuren van het Duitse keizerrijk en nazi-Duitsland, een adelaar die als symbool voor het Derde Rijk gold en een IJzeren Kruis in plaats van een hakenkruis. De gotische letter vervult op die vlag een vergelijkbare functie.'

Bronvermelding:
Historisch Nieuwsblad
Auteur: Teun Willemse

Omslag van de eerste editie van Mein Kampf.

Beste lezer,

Voor u, waarschijnlijk op het beeldscherm, ligt het eerste nummer van 2026. Ik ben er mee aan de late kant, het is al half februari. Drukke museumwerkzaamheden hadden een hogere prioriteit, zoals o.m. rondleidingen geven aan leerlingen van de basisscholen. We gaan er nog even door, het duurt tot eind mei voordat we daarmee klaar zijn.

Daar tussendoor zijn er al weer diverse workshops geprogrammeerd en ook de groepsbezoeken zijn zeer in trek.

Zoals u op de eerste bladzijden van dit nummer kunt lezen is de overhandiging van de 50e Kopperprent aan de burgemeester ook een feit. Dit was tevens de start van het jubileumjaar met heel veel bijzondere activiteiten. Die zijn inmiddels ook op onze website te lezen.

Ik wil er graag één uitpikken en dat is de papierschepactiviteit op zondagmiddag 1 maart a.s.

Op pagina 3 van dit nummer staat het hele programma en wij hopen dat er veel bezoekers op af gaan komen, niet alleen als kijker, maar ook als deelnemer.

Verder is in het museum een prachtige tentoonstelling te zien van de Kopperprenten, die de afgelopen 50 jaar allemaal gemaakt zijn en het zijn allemaal juweeltjes. Prenten die op ambachtelijke wijze zijn gemaakt o.m. door vrijwilligers maar ook door „buitenstaanders“, mensen die gevraagd zijn om een prent te maken. Maar er zijn ook prenten bij, die met behulp van modernere technieken zijn samengesteld en gedrukt, de meeste op onze eigen drukpersen. Tot slot wil ik al onze lezers oproepen om zich aan te melden als „vriend“ van het museum. Dit kan al vanaf € 25,00 per jaar. U kunt natuurlijk ook donateur worden. Met al de genoemde activiteiten, die we in de planning hebben kunnen we het geld goed gebruiken.

Was getekend,
Frans de Nijis

SPONSOREN / DONATEURS 2026

ControlMedia, Etten-Leur
De Snelle Drukkers B.V., Vlaardingen
Drukkerij Hendrickx, Etten-Leur
Drukkerij Snep, Eindhoven
Drukkerij Vorsselmans, Zundert
F1 = Help, Gouda
Geskus Grafimedia, Fijnaart
Grafisch Opleidings Centrum (GOC), Veenendaal
Koninklijke Drukkerij Em de Jong BV, Baarle Nassau
Mastboom Brosens Stichting, Oud-Gastel
Mekes Graphic Machinery B.V., Roosendaal
Luijten Adviesgroep, Etten-Leur
Oranjefonds, NL-Doetdag
PvW Offsetservice, Oss
Trainingsbur. Zorginstellingen, De Keerzijde, Zevenberg 'hoek
StickGoed, Roosendaal

Mevr. E. Buurstede-Jochems, Etten-Leur
Mevr. B.M. Doppen-van Raamsdonk, Etten-Leur
Mevr. L. in 't Groen-Evers, Breda
Mevr. A. Makken, Maasland
Mevr. Strijbosch-Aanholt, Venlo
Mevr. J. de Leeuw-Luyks, Etten-Leur
Dhr. S. Adriaanse, Eindhoven
Dhr. M.J.H. Bakker, Oosterhout
Dhr. L. van Beek, Breda
Dhr. A.A.J. Buisman, Amsterdam
Dhr. D. Buurstede, Breda
Dhr. J. van Ginneken, Etten-Leur
Dhr. P. Goossens, Antwerpen
Dhr. K. Hamann, Tilburg
Dhr. R. van Heck, Vught
Dhr. H. Jochems, Oosterhout
Dhr. de Jong, Breda
Dhr. W. Laanstra, Etten-Leur
Dhr. Mostert, Roosendaal
Dhr. J. Mugge, Etten-Leur
Dhr. L. Nederlof, Klundert
Dhr. N. Ockhuyse, Ulvenhout
Dhr. H. v.d. Spijker, Geertruidenberg
Dhr. Verseveldt, Etten-Leur
Dhr. J. Vandenbroeke, Essen-België
Dhr. J.H. Vis, Barendrecht
Dhr. en mevr. van Gurp, Molenhoek
Dhr. en mevr. van Bedaf, Klundert
Dhr. en mevr. Suijkerbuijk, Rijsbergen

Het Nederlands Drukkerij Museum

**bedankt alle donateurs
voor hun donatie in 2025.**

**Wij hopen dit jaar weer
een beroep op u kunnen doen.**

WORKSHOPS

INTRODUCTIE-WORKSHOP "LETTERZETTEN/DRUKKEN"

Gedurende 3 opeenvolgende dagdelen wordt aan de deelnemers de beginselen bijgebracht van het zet- en drukprocedé. Elke deelnemer zet en drukt briefpapier, visitekaartje, label of een poster(tje). Het uitgangspunt is een simpel ontwerp of idee, omdat "het bijbrengen van de basis" en "het gevoel krijgen" centraal staat.

Het letterzetten gebeurt met houten en loden letters. Het drukken gebeurt in boekdruk (ook wel hoogdruk genoemd) op verschillende drukpersen. Dit is mede afhankelijk van het formaat van het ontwerp.

Iedere dagdeel heeft dus een onderwerp, te weten het drukken van: een labeltje, poster(tje) en huisstijl (visitekaartje, brief, of zoiets).

In 3 dagdelen maak je dus 3 verschillende soorten drukwerk.

WORKSHOP "LETTERPRESS"

Gedurende één of meerdere ochtenden werken de cursisten zelfstandig onder professionele begeleiding aan een opdracht, door de deelnemer zelf aan gedragen. Er wordt gewerkt in de Grafische Werkplaats. De deelnemer zet en drukt dus met als uitgangspunt een eigen ontwerp of idee.

Het letterzetten gebeurt met houten en loden letters. Het drukken gebeurt in hoogdruk op diverse drukpersen.

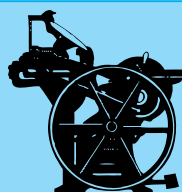
WORKSHOP "WERKMAN"

Er kan gewerkt worden volgens de "Werkman-methode".

De Groninger drukker/kunstenaar H.N. Werkman maakte in zijn werk gebruik van verschillende druktechnieken. Hij combineerde sjabloneren, stempelen en "met een roller op papier werken" en maakte daarmee unieke kunstwerken (druksels geheten), die over de hele wereld bekendheid genieten. Vaak gebruikte hij hierbij stukjes karton of ander materiaal, die hij zelf de gewenste vorm gaf door te scheuren, knippen of snijden".

**Interesse om een workshop te volgen?
mail dan naar:**

info@grafischewerkplaatsetten-leur.eu

**Nederlands
Drukkerij
Museum**

COLOFON:

eindredactie: Cees Jochems

vormgeving en opmaak: Frans de Nijs

abonneren:

nieuwsbrief@nederlandsdrukkerijmuseum.eu